

УДК 159.9: 356.13

Валентина КУПЧИШИНА,
*кандидат педагогічних наук, Національна академія Державної
прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький*

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА-ПРИКОРДОННИКА ЯК ПРЕДСТАВНИКА СОЦІОНОМІЧНОЇ СФЕРИ

У статті розглянуто питання щодо визначення змісту понять “професія”, “компетентність”, “професійна компетентність”. Автором висвітлено процес формування майбутнього офіцера-психолога як одного з представників соціономічної сфери через професійну компетентність, визначено місце та значення психологічних знань для подальшої оперативно-службової діяльності майбутнього офіцера-прикордонника.

Ключові слова: *процес формування, соціономічна сфера, професійна компетентність, психолог-прикордонник, оперативно-службова діяльність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Процес професійного становлення майбутнього офіцера-прикордонника у Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (НАДПСУ) розглядається як складова частина загального становлення майбутнього фахівця у процесі його безперервного розвитку і самовдосконалення. Професійне становлення майбутнього офіцера-психолога, на нашу думку, це система компетенцій та особи-

стісних рис, які пов'язані із засвоєнням курсантами цілої низки знань та умінь з обраної професії та їхнього ставлення до неї.

Сьогодення вимагає від майбутніх фахівців не лише оволодіння знаннями, певними вміннями та навичками, а в першу чергу усвідомлення курсантами-прикордонниками життєвих цінностей, життєвої мети, що є важливими складовими компетентності людини. Саме це ставить принципово нові завдання перед НАДПСУ щодо системи професійної підготовки майбутніх психологів-прикордонників як представників соціономічної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Суспільно-політичні трансформації, що відбуваються в Україні, обумовлюють остаточний демонтаж авторитаризму та вихід на ліберально-демократичну траєкторію суспільного розвитку, яка пов'язана з інтеграцією в європейське та світове співтовариство на ціннісних засадах, орієнтованих на духовно-моральну та інтелектуальну культуру суспільства, гарантування прав і свобод кожного його громадянина. Одним із завдань оновлення змісту вищої освіти є підготовка висококваліфікованих фахівців, які здатні інтегруватися в навколишню реальність, відповідально ставитись до своїх професійних обов'язків. Саме тому перехід до компетентнісно-орієнтованої освітньої моделі має на меті забезпечити високу якість професійної освіти [1, с. 99, 100].

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького є основою багаторівневої відомчої системи підготовки кадрів для органів і підрозділів охорони державного кордону, здатних оперативно реагувати на загрози та виклики національної безпеки країни [1, с. 7]. Одним з нагальних завдань перед науково-педагогічним складом академії є підготовка офіцерів нової, європейської формації, здатних ефективно здійснювати захист та оборону державного кордону, досконало організовувати превентивні та рішучі відповідальні дії, спрямовані проти порушників рубежів, забезпечувати територіальну цілісність і недоторканність кордонів України, сприяти формуванню позитивного іміджу України за її межами [1, с. 13].

Вагоме значення для розкриття проблеми підготовки і професійного становлення майбутнього фахівця мають наукові праці В. Андросюка, В. Делікатного, В. Лефтерова, В. Медведєва, О. Молоканова, І. Платонова, М. Томчука, Г. Юхновець, які розглядали питання становлення фахівця правоохоронної діяльності в екстремальних умовах; упровадження компетентнісного підходу в освітній діяльності вивчали В. Аніщенко, С. Бондар, О. Діденко, О. Пометун та ін.; психолого-педагогічні проблеми добору, підготовки і виховання особового складу правоохоронних органів, спеціальних служб та військових формувань досліджували В. Барко, О. Гомонюк, В. Журавльов, С. Казьмірчук, В. Лефтеров, І. Платонов, О. Столяренко та ін.; питанням психологічної готовності прикордонників до екстремальних умов присвячені праці Н. Берестецької, А. Журавля, С. Лисюк, О. Матеюка, О. Махлая, С. Мула; професійну компетентність майбутніх офіцерів розглядали К. Вербицький, Д. Іщенко, М. Корнієнко, О. Сафін тощо.

З 2016 року прикордонна альма-матер розпочинає набір майбутніх офіцерів-прикордонників за спеціальністю “Психологія” на факультеті іноземних мов та гуманітарних дисциплін, що є актуальним у вирішенні тих психологічних проблем, з якими стикаються у своїй оперативно-службовій діяльності майбутні офіцери-прикордонники.

Метою статті є визначення змісту процесу формування майбутнього психолога-прикордонника як представника соціономічної сфери в НАДПСУ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вибір своєї професії, єдиної, однієї з великої безлічі – складне і відповідальне завдання, яке вирішує кожна людина на певному етапі свого життєвого шляху. У народі кажуть: “Вдало вибрана професія – це половина щастя”.

Існують різні підходи до визначення змісту поняття “професія”. Аналізуючи наукову літературу стосовно психології професіоналізму фахівців, цікавою, на нашу думку, є праця А. Маркової “Психологія професіоналізму”. У ній дослідниця розглядає професію з точки зору суспільства в цілому (професія – це система професійних знань, форм та видів професійної діяльності, професійних особливостей особистості, що можуть забезпечити задоволення потреб суспільства в до-

сягненні потрібного суспільству значущого результату, продукту) і з точки зору конкретної людини (це діяльність, за допомогою якої індивід бере участь у житті суспільства і яка служить йому головним джерелом матеріальних засобів існування) [7].

Професійна діяльність базується на професійному й особистісному досвіді, тому оволодіння професією, крім засвоєння певних когнітивних схем, умінь, систем предметних значень, спеціальних засобів мислення, передбачає глибокі перетворення смислових структур, структур суб'єктивного досвіду. Згідно з класифікацією Є. Клімова, ми встановили, що професії, які передбачають постійну роботу з людьми та постійне спілкування в процесі професійної діяльності, належать до системи професій соціономічного типу [6]. Особливого звучання ця проблема набуває для професії психолога, яка входить до системи взаємовідносин людина – людина, тому що у цьому випадку формування професійних особливостей особистості залежить від особливостей самої професії [10].

Аналізуючи предмет діяльності представників соціономічних професій, Р. Каверіна доводить, що мову слід вести про характеристики людини (індивідуальні, статеві, особистісні, соціально-психологічні тощо). Дослідження, які присвячені діяльності офіцера-психолога, розкривають питання стосовно вибору самої професії, її специфіку, особливості, завдання, які ставляться перед фахівцем суспільством і самою особистістю.

Так, праці Р. Браницької, А. Донцова, Г. Білокрилова та ін. присвячені питанням професійного світогляду майбутніх фахівців. Психологічна робота розповсюджується на всі вікові категорії клієнтів; здійснюється в різних сферах їх життєдіяльності (навчання, професійна діяльність, відпочинок і дозвілля, спілкування тощо) і передбачає взаємодію всіх інститутів соціалізації (суспільства, сім'ї і особистості).

Професійна підготовка будь-якого фахівця розглядається як єдність двох взаємообумовлених і взаємопов'язаних складових: готовність особистості до діяльності і готовність до розвитку та саморозвитку (самовдосконалення, самокорекція, самоуправління), в яких має повністю відобразитися мотиваційно-ціннісна готовність,

змістове забезпечення та операційний аспект (діяльнісно-поведінковий) [5].

У процесі професійної підготовки майбутні офіцери-прикордонники повинні набути досвіду послідовного свідомого самопізнання та професійного зростання, оцінити свою індивідуальність, стати суб'єктами саморозвитку, фундаментом якого є власне самосвідомість суб'єкта, у тому числі професійна. Професійна самосвідомість за Н. В. Чепелевою передбачає наявність професійних значень і професійних смислів (особистісне та професійне знання, професійне ставлення до клієнта, професійні ідеали, норми та цінності, смислоутворюючі мотиви професійної діяльності) [9, с. 231–232].

Сучасне суспільство ставить перед фахівцями такого типу (у нашому випадку офіцерів-психологів) не тільки вимоги стосовно великого обсягу професійних знань, але й низки рис зрілої особистості: 1) готовність до змін і розвитку (уміння швидко зорієнтуватися та пристосуватися до нових умов служби, нового колективу, при цьому здійснювати постійний саморозвиток за будь-яких обставин); 2) уміння швидко зорієнтуватися в різних професійних та життєвих ситуаціях (розуміння себе та надання вчасної допомоги оточуючим – уміння спостерігати, виявляти осіб, які потребують професійної психологічної допомоги); 3) уміння приймати рішення та нести відповідальність за їх прийняття (управлінська компетенція керівника, що несе відповідальність за підлеглих); 4) співвіднесення власних життєвих принципів з вимогами суспільства та загальнолюдськими цінностями (етнопсихологічна та етнопедagogічна компетенція офіцера-психолога) тощо.

У реальних умовах одним з найважливіших механізмів оптимізації професійної підготовки майбутніх психологів-прикордонників, як представників соціономічної сфери, є процес організації навчально-виховного процесу. Аналізуючи робочі навчальні програми навчальних закладів з підготовки психологів, ми виокремили цілу низку вимог, які ставляться до підготовки психологів з фахових дисциплін. Ці вимоги ми об'єднали у два блоки – універсальний та спеціальний. Універсальний блок передбачає оволодіння теоретичною та методоло-

гічною базою щодо майбутньої професійної діяльності; використання психологічного інструментарію стосовно організації та проведення різноманітних психологічних досліджень; уміння застосовувати знання з інших дисциплін у своїй професійній діяльності; активно впроваджувати психологічні надбання вітчизняних і закордонних психологів у своїй практичній роботі; бути знавцем природи людської діяльності, філогенеза та онтогенеза психіки людей, психічного світу особистості; знати особливості спілкування людей групи, у колективі (як одного з різновидів соціальних груп); знати критерії, норми та патології психічних процесів, станів, діяльності людей і шляхи, прийоми, засоби компенсації та відновлення цих норм; уміння орієнтуватися у питаннях діагностики, корекційної роботи та психологічного консультування тощо. Вимоги спеціального блоку ставляться безпосередньо до спеціалізації (знання з загальної, соціальної, політичної, клінічної, організаційної, спеціальної, вікової, педагогічної психології, психології особистості, спілкування, психокорекції та психодіагностики). Не можна залишити поза увагою і постійний саморозвиток офіцера-психолога (бути в курсі питань, що пов'язані з психологією, вивчати практичний досвід вітчизняних і закордонних фахівців, займатися удосконаленням своїх професійних умінь, брати участь у різного роду семінарах і тренінгах).

Здійснюючи підготовку до навчання офіцерів-психологів для Державної прикордонної служби України, ми визначили, що в їх професійній підготовці важливе місце посідає питання навчання курсантів, яке зорієнтоване на оволодіння необхідними теоретичними та практичними знаннями стосовно когнітивної, емоційно-вольової сфер особистості; оволодіння вміннями і навичками спілкування з різними категоріями людей та особливостей цієї роботи; формування стійкої мотивації до обраної професії та саморозвиток фахівця; активність в оперативно-службовій діяльності тощо. Успіх у тій чи іншій професійній сфері, як правило, пов'язаний з наявністю визначених індивідуальних і особистісних особливостей майбутнього офіцера-прикордонника.

Для підготовки майбутнього офіцера-психолога, на нашу думку, доцільно було застосовувати модель навчання, яка б стимулювала у курсантів потребу в особистісному зростанні, мотивувала їх на позитивний результат. Багато чого залежить і від викладачів навчального закладу. Їх завдання полягає у доцільному використанні при викладенні навчального матеріалу з різноманітних психологічних дисциплін відповідних дидактичних засобів для розвитку професійно-значущих характеристик зрілості майбутнього офіцера-прикордонника. Доцільним є також застосування в навчальному процесі різноманітних технологій навчання (проблемне навчання, гуманістична педагогіка, особистісно орієнтоване навчання, педагогіка співробітництва тощо). Використання активних методів навчання дасть можливість розвивати у майбутніх офіцерів-психологів вміння аналізувати професійні ситуації (метод конкретних ситуацій); подолання вікових бар'єрів, вікової та особистісної інертності та вироблення різноманітних способів поведінки у стресових ситуаціях (метод інциденту); навчання елементів релаксації, навювання (метод занурення); тренінги та використання окремих їх вправ у навчальних заняттях (допоможуть краще зрозуміти себе та оточення, дадуть відповіді на питання, які виникають під час навчання та практичних дій).

Викладачі під час викладу основного матеріалу повинні постійно звертати увагу на мотиваційну складову навчання та професійної діяльності, адже професійна мотивація будь-якого фахівця – це безперервний процес і під час навчання у тому числі. На неї мають вплив безліч чинників, як суб'єктивних, так і об'єктивних, і лише при усвідомленні майбутнім фахівцем необхідності професійних знань, умінь, навичок, постійне самовдосконалення, саморозвиток приведе до того, що у майбутньому людина буде отримувати задоволення від обраної професії і надії щодо неї суспільства справдяться. Стосовно отримання задоволення від обраної професії доречно згадати Г. Сковороду, який наголошував про необхідність свідомого ставлення до вибору майбутньої професії, адже від цього буде залежати її (людини) психічний стан і настрої людей, які її оточують.

Навчальний матеріал повинен подаватися не в сухій формі, а бути підкріплений практичними діями, прикладами з оперативно-службової діяльності. Уміння застосовувати на практиці отримані знання дадуть можливість формувати у майбутніх фахівців певні професійні та особистісні якості, створять передумови для виникнення нових установок на навчання в емоційно-насиченому процесі спільної праці викладача і курсанта.

Важливим у цій роботі є також підтримання суб'єкт-суб'єктних відносин з курсантами в навчальний і позанавчальний час всіма тими, хто безпосередньо працює з курсантськими підрозділами. Ці відносини допоможуть в їх особистісному зростанні. Ми підтримуємо точку зору дослідника С. Дичківського, який стверджує, що діяльність студента у процесі навчання може бути активною лише тоді, коли у змісті навчання він побачить переконливу для нього мету, пов'язану з подальшою професійною діяльністю [2, с. 21].

Отже, усе вищерозглянуте нами входить у структуру компетентності фахівця. У зміст компетентності включається рівень базової і спеціальної освіти, стаж роботи, уміння акумулювати широкий життєвий і професійний досвід, знання можливих наслідків конкретного способу впливу на особистість.

Виходячи з того, що компетентність, як правило, співвідноситься з конкретним видом діяльності, то сьогодні в науковій психолого-педагогічній літературі описуються її різні види: соціальна, психологічна і соціально-психологічна компетентність, комунікативна компетентність [4], правова, психологічна і педагогічна компетентність [8]. Кожен із перерахованих видів компетентності має свої особливості саме завдяки специфіці виконуваної діяльності. Проте в їх структурі виявляються об'єктивно необхідні елементи. Під час розгляду різних видів компетентності науковці, як правило, включають у їх структуру знання, уміння і навички. І хоча такий підхід на перший погляд є дещо спрощеним, зате він забезпечує доступність експериментальної перевірки сформованості компетентності, визначення рівня професійної компетентності, що лежить в основі визначення готовності майбутніх

фахівців до професійної діяльності, а також практичне підтвердження теоретичних положень [5].

На основі вищесказаного, можна стверджувати, що фахівець повинен володіти професійною компетентністю у вирішенні значущих проблем, мати високий рівень загальної освіти і культури, бути добре обізнаним у педагогічних, психологічних, юридичних та етичних питаннях. Оскільки будь-який вид діяльності має свою особливість, то кожна професія прагне окреслити коло питань, що відносяться до її професійної компетенції. Проаналізувавши наукову психолого-педагогічну літературу, ми з'ясували, що зміст терміна “професійна компетентність” досліджують багато науковців. Більшість з них зміст професійної компетентності розуміють як “...сформованість у процесі навчання та самонавчання системи науково-практичних знань і навичок, які впливають на якість вирішення професійних завдань та розвиток особистісно-професійних якостей, що виявляються у діловому і партнерському спілкуванні з людьми у вирішенні їх життєвих проблем”.

Професійна компетентність майбутнього офіцера-психолога має дуже велике значення. Ми погоджуємось з думкою І. А. Зязюна, який наголошує на тому, що завданням кожного студента (а у нашому випадку – курсанта), є напрацювання власних прийомів компетенції тих індивідуальних особливостей, які зумовлюють утруднення зовнішнього і внутрішнього плану професійної діяльності, зниження рівня залежності від думок інших людей, вироблення власної системи поглядів, позицій, розширення обсягу комунікативних умінь і здібностей до рольової поведінки [3, с. 151].

Професійна компетентність психолога-прикордонника обов'язково повинна включати в себе, крім його особистісних якостей, ще й сукупність умінь і навичок, що забезпечують функціонування процесу спілкування зі службовцями-клієнтами, колегами, іншими категоріями громадян (інтелектуальні, практичні, ціннісно-орієнтовні, емоційно-почуттєві складові).

Формування професійно компетентного офіцера-психолога вимагає розвитку всіх особистісних компонентів потенціалу майбут-

нього професіонала, що обумовлює сформованість основного мотиву розвитку самого фахівця.

Таким чином, професійну компетентність офіцера-психолога можна назвати стрижневим компонентом вибраного ним виду діяльності (найважливішу якість його професійної діяльності).

Висновки. Процес формування майбутнього психолога-прикордонника як представника соціономічної професії тісно пов'язаний з професійною компетентністю майбутнього офіцера-психолога (мова йде про діапазон професійних можливостей – надання психологічної допомоги товаришам по службі, членам їх родин, підлеглим тощо; досконале володіння психологічним інструментарієм професійної діяльності – знаннями, прийомами, різноманітними технологіями; вияв креативності, особистої ініціативи, комунікабельності та толерантності, постійний саморозвиток самої особистості). Основним завданням майбутнього фахівця-психолога як представника соціономічної сфери є надання допомоги людині, яка опинилася у скрутних життєвих умовах, обговорення цієї ситуації та знаходження разом з нею шляхів виходу з неї.

Перспективами подальших наукових розвідок у даному напрямі є дослідження інших видів компетенцій (комунікативної, психологічної, соціально-психологічної, етнопсихологічної тощо) офіцерів-психологів, які входять у структуру професійної підготовки майбутнього психолога-прикордонника як представника соціономічної сфери.

Список використаної літератури

1. Вища школа // Науково-практичне видання / гол. ред. К. М. Левківський. – № 1 (138). – К. : Знання, 2016. – 124 с.
2. Дичківський С. Неперервна гуманітарна освіта – новий етап педагогічного мислення / С. Дичківський // Гуманітарні науки. – 2004. – № 2(8). – С. 20–29.
3. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність : [підручник для вищих пед. навч. закладів] / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос. – К. : Вища школа, 1997. – 348 с.

4. Капська А. Й. Комунікативна професійна компетентність як умова взаємодії соціального працівника з клієнтом / А. Й. Капська, Л. В. Волинська, О. Г. Карпенко, В. С. Филипчук ; за ред. А. Й. Капської. – К. : ДЦСМ, 2003. – 87 с.
5. Карпенко О. Професійні функції соціального працівника як складова професійної компетентності / Олена Карпенко // Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери : тези доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції (15 листопада 2012 року) [гол. ред. канд. пед. наук, доцент Чайковський М. Є.]. – Хмельницький : ХІСТ університету “Україна”, 2012. – 300 с.
6. Климов Е. А. Некоторые психологические проблемы подготовки молодежи к труду и выбору профессии / Е. А. Климов // Вопросы психологии. – 1985. – № 4. – С. 7–9.
7. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 230 с.
8. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О. Овчарук // Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К. : К.І.С., 2003. – С. 13–42.
9. Онуфрієва Л. А. Дослідження психологічних детермінант розвитку професійної самосвідомості та особистісної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій / Л. А. Онуфрієва // Збірник наукових праць. Психологічні науки. Том 2. Випуск 10 (91). – С. 228–232.
10. Стасюк У. Л. Смысловиттєві орієнтації майбутніх психологів / У. Л. Стасюк // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Серія : Проблеми психології творчості [за заг. ред. В. О. Моляко]. – Том 12. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. – 2009. – С. 284–293.

Рецензент – кандидат психологічних наук, доцент Чистяков С. А.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2016.

Купчишина В. Ч. Процесс формирования будущего психолога-пограничника как представителя социономической сферы

В статье автор анализирует систему компетенций и личностных особенностей будущего офицера-пограничника через процесс профессионального становления как элемент общего становления буду-

шого професіонала в процесі його безперервного розвитку і самоусовершенствования.

Автор піднімає питання, які розкривають зміст понять “професія”, “соціономічні професії”, “компетентність”, “професійна компетентність”, а також особливості професії психолога і вимоги до бажаних зробити її змістом своєї життя. Автор статті описує процес формування майбутнього офіцера-психолога як представника соціономічної сфери через професійну компетентність в стінах навчального закладу, організацію навчально-виховного процесу, визначає місце і значення психологічних знань для оперативної-службової діяльності майбутнього офіцера-пограничника.

Ключові слова: *процес формування, соціономічна сфера, професійна компетентність, психолог-пограничник, оперативно-службова діяльність.*

Kupchyshyna V. C. The process of education of future border guard psychologists as specialists of socioeconomic sphere

The article defines the process of a future border guard officer professional development at the academy as a part of the overall formation of the future expert in the process of continuous development and improvement that includes a system of competencies and personality traits associated with the cadets' acquiring knowledge and skills in their chosen profession as well as their attitude to it.

The author attempts to reveal the nature of activities of socioeconomic professions representatives as well as to reveal the issue of choice of the psychologist border guard profession, its specificity, features, requirements, and tasks that are set to an expert by the society and by the person himself.

On the basis of psychological and pedagogical works analysis the author of the article defines the meaning of such terms as “occupation”, “professional identity”, “socioeconomic profession”, “competence”, “professional competence”, and examines the process of professional training as a result of one's willingness to the activities, development and self-development. The author determines that one of the most important mechanisms

for optimizing the training of future border guard psychologists as representatives of socioeconomic areas is the educational process organization. Its organization should comply with certain requirements set to training psychologists in their major. These requirements have been incorporated in the universal and special units.

The author defines the content of a future specialist's professional competence, its types, characteristics, and emphasizes the need to incorporate activity-motivational component of future officer-psychologist operational performance in the process of education, as well as qualitative selection of educational material that meets modern requirements; the use of innovative teaching methods that will help improve the quality of education. Indeed, the formation of officer-psychologist professional competence requires his personal potential components development, hence the formation of the main purpose of their development. The main task of the future expert-psychologist as a representative of socioeconomic profession is to assist people facing difficult living conditions discussing the situation and finding ways of solving the problems.

Keywords: *the formative process, socioeconomics, professional competencies, border guard psychologist, operational military service.*